

CAMİLERDE VE MESCİTLERDE DİNEN CAİZ OLAN VE OLMAYAN DAVRANIŞLAR

Bünyamin ÇALIK*

ÖZET

İslam'ın şiarı olan mescitler, dünyevi ve uhrevi hazırlıkların sentezinin yapılması gereken müstesna mekânlardır. Dolayısıyla İslâm dini bu mekânlara büyük önem vermiş, buraların imarını ve korunmasını teşvik etmiştir. Mescitler ve camiler müslümanlar için en önemli mekânlardır ve çağlar boyunca bu ehemmiyetini hiç kaybetmemiştir. Ayrıca bu mekânlar mimari üslubuyla da tarihteki yerini almıştır. Medine'de ilk inşa edilen Mescid-i Nebevî'de, Hz. Peygamber'in (a.s.) bizzat çalışması müslümanlar için teşvik edici bir unsur olmuştur. Çünkü aynı duygu ve düşünceyi paylaşan müminleri ortak bir mekânda buluşturmak, sosyal hayatın en önemli unsurudur. Bu anlamda mescitlerin varlığı müslümanların birliğinin teminatıdır. Günlük hayatın akışı içerisinde şahit olunan bazı tecrübeler, günümüz müslümanlarının, mescitlerde ve camilerde uyulması gereken bazı kuralların dışına çıktıklarını göstermektedir. İşte bu sebeple çalışmamızda mescit ve camilerin kısa tarihçeleri ele alındıktan sonra bu mekânlarda yapılması meşru olan ve olmayan davranışların cumhura göre değerlendirilmesi yapılacaktır. Bu konuyu irdelememizin diğer bir sebebi de bazı çevrelerin bilinçli veya bilinçsiz olarak mescitleri kötü niyetlerine alet etmelerini önlemek, ayrıca mescit/cami kültüründen uzak yetişen genç nesillere cami âdâbıyla ilgili bilgiler sunmaktır.

Anahtar Kelimeler: Mescit, Cami, İbadet, Mabet, Mescit Âdâbı

Permitted and un permitted behaviours as religion in mosques / masjids ABSTRACT

The Mosques, symbol of Islam, are exceptional places in which worldly and ethereally preparations' synthesis need to be done. Thus, Islam has attached great importance to these places and has encouraged the development and preservation to them. Masjids and Mosques are the most important places for Muslims and through the ages it has never lost its importance. These buildings have also taken place in history with its architectural style. Prophet's personally working for Masjid-i Nabawi which is the first built in Medina was an encouraging factor for Muslims. Because meeting the believers who share same feelings and thoughts in a common

* Yrd. Doç. Dr. Kafkas Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi, Kars/Türkiye.

space is the most important elements of social life. In this sense, the presence of the masjids is union guarantee of Muslims. Some experiences are witnessed in the course of daily life have shown that today's Muslims digress some rules to be obeyed in masjids / mosques. Because of this: in our study a brief history of masjids / mosques will be handled and assessments of permitted and un permitted behaviours in these spaces will be done. Another reason for us to consider this topic is to prevent someones' making masjids a tool to their bad faiths consciously or unconsciously and also is to present information about the proprieties of mosque to younger generation who grow up far away from the culture of masjids and mosques.

Keywords: Masjid, Mosque, Worship, Temple, Propriety of Mosque

GİRİŞ

Dün olduğu gibi bugün ve gelecekte de müslümanların hayatında mescitlerin yeri ve önemi hiç değişmeyecektir. İnananların buraları özellikle uhrevi hayata hazırlık yapılan yerler olarak algılamalarından dolayı, gerçek sosyal barış ve huzurun, eşitlik ve kardeşlik duygularının, sevginin tadıldığı mekânlar olarak ilk akla gelen yerler hep mescitler/camiler olmuştur.

Hiç şüphe yok ki mescitler müslümanlar için ilk günden günümüze kadar önemini hiç yitirmeden devam ettirmiştir. Aynı duygu ve düşüncüyü paylaşanları ortak bir mekânda buluşturmak sosyal hayatın en önemli unsurudur. Günümüzde olduğu gibi zaman zaman bu fonksiyonu eksilse de mescitlerin varlığı müslümanların birlik teminatı olma özelliğini devam ettirmektedir.

Günümüzde dini bilgi yetersizliğinin bariz bir şekilde görüldüğü alanlardan birisi de mescitler/camilerdir. Bu çalışmada kısa panoramik olarak mescitler tarihine değinilecek, daha sonra mescitlerde şer'an meşru olan ve olmayan davranışların değerlendirilmesi yapılacaktır. Bu konuyu işlememizin sebebi bazı çevrelerin bilinçli veya bilinçsiz olarak mescitleri kötü niyetlerine alet etmelerini önlemek, ayrıca özellikle maalesef mescit/cami kültüründen uzak yetişen genç nesillerin camilerde nasıl davranmaları gerektiği konusunda katkı sağlamak olacaktır.

1. Mescit/Cami Tanımı

“Mescid” kelimesi Arapça 'se-ce-de' fiil kökünden sucûd mastarından ism-i mekân kipi ile “mesced”, semâi kullanımı ile “mescid” kısaca içinde “secde edilen yer” demektir. Çoğulu 'mesâcid'tir. “Se-ce-de” fiil kökünden sucûd mastarı alını yere koymak, tevazu içinde olmak, eğilmek anlamlarına

gelir.¹ Namaz kelimesi yerine onun bir rüknü olan secdenin kullanılması, secdenin önemine binaendir.

Zeccâc (ö.311), Hz. Peygamber'in, "Yeryüzü bana -teyemmüm için- temiz ve mescid kılındı" hadisini delil göstererek ibadet edilen her yerin mescid olduğunu söyler.² İbn Haldun da kelimeyi, hangi dine ait olursa olsun, genel olarak ibadet yerleri için kullanmıştır.³

Cami kelimesi; Arapça cem' kökünden türeyen, "toplayan, bir araya getiren" anlamında olup, başlangıçta sadece cuma namazı kılınan büyük mescitler için kullanılan el-mescidü'l-câmi" (cemaati toplayan mescid) tamlamasının kısaltılmış şeklidir, "el-Mescidü'l-câmi" tabiri, Taberâni'nin bir rivayetine göre bizzat Hz. Peygamber tarafından kullanılmıştır.⁴ Ancak bu rivayet tartışmalıdır. Bununla beraber bazı hadis senetlerinde geçen ifadelerden, bu tabirin tabii döneminde kesin olarak kullanıldığını söylemek mümkündür. Ebu Ömer el-Kindî'nin "*el-Vülat ve Kitâbu'l-Kudat*"nda kadınların mescitlerdeki kazâ faaliyetlerinden bahsedilirken "*el-mescidü'l-câmi*" tabirine yer verildiği halde zeylinde zaman zaman sadece "*el-câmi*" ifadesinin geçmesi, hicrî IV. (X.) yüzyılın başlarında "*camî*" kelimesinin tek başına kullanılmaya başlandığını göstermektedir.⁵

Daha sonra, içinde cuma namazı kılınan ve hatibin hutbe okuması için minber bulunan mescitler cami, minberi bulunmayan yani cuma namazı kılınmayan küçük mabetler ise sadece mescid olarak anılır olmuştur. V. (XI.) yüzyıl hukukçularından Mâverdî ve Ebû Ya'lâ da bu ayrımı açıkça belirtirler. Ancak Mescid-i Haram, Mescid-i Nebevi, Mescid-i Aksa ve genellikle mezhep imamlarıyla ileri gelenlerinin kabirlerinin bulunduğu camilere de mescid denilmektedir.⁶

Kur'ân-ı Kerim, hadisler ve ilk İslâm kaynaklarında cami karşılığında mescid kelimesi geçmektedir. Bu kelimenin Sâmi kökenli dillerde telaffuz ve anlam bakımından benzerleri vardır. Meselâ milâttan önce V. yüzyıla ait olduğu tespit edilen Yahudi "*Elephantine*" papirüslerinde kelime "*ibadet yeri*" anlamında geçmektedir. Milâttan önce I. yüzyılda yaşayan ve "*Ölüdeniz yazmaları*" kendilerine izafe edilen Essenîler de ibadet yerlerine mescid diyorlardı.⁷

¹ İbn Manzûr, "Lisânu'l-Arab", Dâru'l-Mearif, 1708/1119, III, 204.

² ez-Zeccac, "Mea'nî'l-Kur'an ve İrabuhu", A'lemü'l-Kütüp,1988. I,196.

³ İbn Haldun, (ö. 808/1406) "Mukaddimetu İbn Haldun" ; tahkik Abdullah Muhammed ed-Derviş, Dımaşk: Dâru Ya'reb, 2004., s.391.

⁴ Taberani, "el-Mu'cemü'l-Evsat", Kahire: Darü'l-Haremeyn, 1415. I, 143.

⁵ Kindi, (ö.350/961), "el-Vülat ve kitâbü'l-kudat", ed. Rhuvon Guest. -- Kahire: Müessesetu Kurtuba, [t.y.],s.13.

⁶ Hulusi Kılıç, "Cami", DİA. VII, 47.

⁷ Hulusi Kılıç, "Cami", DİA. VII, 47.

2. İslâm'da Mescidin Yeri Önemi ve İlk İmar/İnşa Edilen Mescit

Mescitler dünyevi ve uhrevî hazırlıkların sentezinin yapılması lazım gelen müstesna mekânlar olarak İslâm'ın şiarıdır. Dolayısıyla İslâm dini bu mekânlara çok önem vermiş, buraların imâr edilmesini, korunmasını emir ve tavsiye etmiştir. Nitekim Yüce Allah (c.c.) şöyle buyurmaktadır: *“Allah'ın mescitlerini sadece, Allah'a ve ahiret gününe inanan, namaz kılan, zekât veren ve ancak Allah'tan korkan kimseler onarır. İşte onlar doğru yolda bulunanlardan olabilirler.”*⁸

Âyette geçen “imâr etme”nin anlamı: “Lügat manasıyla mescidi imar etmek; ona devam etmek, orada kalmak ve Allah'a ibadet etmek, onu inşa ve tamir etmektir. Mescitlerin imarı, maddî ve manevî olmak üzere iki çeşittir. Maddî imar; inşa ve yapımı, temizlenmesi, tefrişi, lambalarla aydınlatılması, mescitlere girmek ve mescitleri doldurmaktır. Manevî imarı ise, namazla, Allah'ı zikirle, itikâf ve ibadet için ziyaretle olur. Mescitte ilim okumak da, zikirden sayılır. Hatta o, zikrin en büyüğü ve en yücesidir. Dünya kelâmı konuşmamak da Zemahşeri'nin dediği gibi manevî imarın içine girer.”⁹

İslam tarihinde bugünkü manada inşa edilen ilk mescit Kuba Mescididir. Allah u Teâlâ bu mescit hakkında şöyle buyuruyor: *“...İlk gününden itibaren takva üzere tesis edilmiş olan bir mescit içinde namaza durmak daha lâyıktır. Orada temizlenmeyi seven adamlar vardır. Allah da temizlenenleri sever.”*¹⁰

Mekke'den Medine'ye hicret eden ilk muhâcirler Kubâ'ya vardıklarında orada Amr b. Avfoğullarının hurma kurutma yerini tesviye ederek, namaz kılmaya başladılar. İçlerinde Hz. Ömer (r.a.)'in de bulunduğu bu ilk muhacirlere en güzel Kur'an okuyanları olan Ebû Huzeyfe'nin azadısı Sâlim imamlık yapıyordu.¹¹ Hz. Peygamber, Kubâ'ya Rebûlevvel ayının ortalarında bir pazartesi günü ulaştı. Orada, Amr b. Avfoğullarının yurdunda onların himâyesinde bulunan Külsüm b. Hidm'in evinde bir müddet misafir oldu. Târihi kaynaklar Rasûlullah'ın burada kaç gün kaldığı konusunda ihtilaf etmektedirler. Buhârî'nin Hicret'le ilgili bir rivâyetine göre, on küsur gece kalmıştır.¹² Bu, İbn Sa'd'ın on dört gün kaldığına dair rivâyetine uygundur.¹³ Hz. Peygamber (s.a.s), ilk muhacirlerin namaz kıldığı Külsüm b. Hidm'in hurma harmanındaki sahayı genişleterek Kubâ Mescid'i ni bina etti.

⁸ Tevbe, 9/18

⁹ Zemahşeri, “Keşşaf”, II,31; Vehbe Zuhayli, “et-Tefsirü'l-Münir”, Risale Yayınları: 5/340-341.

¹⁰ Tevbe, 9/108

¹¹ İbn Sa'd, “Tabakâtu'l-Kübrâ”, Beyrut 1985, III, 87, IV, 311.

¹² Buhârî, Menâkıb, 45

¹³ İbn Sa'd, a.g.e. , I, 235

Mescid kare şeklindeydi ve ebatları 66x66 zira idi (yaklaşık 32X32 m). Mescidin yapımında en büyük gayreti Ammar b. Yâsir göstermiştir. Bu bakımdan kendisi için "*İslâm'da ilk mescit bina edendir*" denilmiştir.¹⁴ Abdullah b. Revâha da hem çalışıp, hem şiir söylüyor, müminlerin yorgunluklarını hafifletiyordu.¹⁵ Kubâ Mescidi Hz. Peygamber (s.a.v)'in, düzenli olarak Cumartesi günleri, zaman zaman da Pazartesi günleri ziyaret etmeyi âdet haline getirdiği bir mesciddi. Oraya bazen binekli olarak bazen yaya gider ve namaz kılardı. Bir hadîs-i şeriflerinde bunu müslümanlara da tavsiye ederek şöyle buyururlar: "Kim güzel bir şekilde abdest alır, sonra Kubâ Mescidine gelir ve orada namaz kılırsa onun için umre sevabı vardır"¹⁶ Mescid-i Nebevî ve Medine'deki dokuz mescit gibi Kubâ Mescidinde de eğitim ve öğretim devam etmekte idi. Hz. Peygamber buraya her gelişlerinde buna nezaret ederdi.¹⁷ Hz. Ömer (r.a.) halifelğinde pazartesi ve perşembe günleri burayı ziyaret eder, Kubâ çok uzak bir yerde olsaydı devesini oraya ulaşmak için yine süreceğini ifade ederdi.¹⁸ Ashâb-ı Kiramdan Sa'd el-Kurazi buranın müezzinliğini yapmaktaydı. Bilâl-i Habeşî'nin Hz. Peygamber'in vefatı üzerine üzüntüsünden Mescidi Nebevî'nin müezzinliğini bırakması üzerine Sa'd orada görev yapmaya başladı.

Kubâ Mescidi Hz. Osman ve Ömer b. Abdülaziz tarafından genişletildi. Daha sonra birçok defa tamirat görüp yenilendi. 1245 (1829) yılında Sultan II. Mahmud tarafından imar edilen tek minareli ve düz tavanlı Mescid, Suudî Arabistan hükümeti tarafından yıkılıp kubbeli ve çifte minareli olarak büyütülerek yenilenmiştir.

Mescitler, başlangıçta ibadet yeri, ilim müessesesi, kaza dairesi (mahkeme), ordu karargâhı, elçilerin kabul edildiği bir makam ve hatta gerektiğinde hapisane olarak kullanılmıştır. Mescitler son zamanlara kadar, ibadet yeri olarak görev yapmanın yanı sıra, eğitim-öğretim faaliyetlerinin de icra edildiği bir yer olmuştur. Mescitlerde göze çarpan yapı unsurları olarak şunlar sıralanabilir: Mihrab, minber, vaaz kürsüsü, padişahların yaptıkları mescitlerde hünkâr mahfili, müezzinlerin namaz sırasında oturduğu müezzin mahfili, son cemaat mahalli, minare, imam ve müezzin odaları, hükümdarlara yapılabilecek suikastleri engellemek için inşa edilen

¹⁴ İbn Hişâm, "es-Siretün-Nebeviyye", Şirket-ü Mektebiyye, 1955. II, 143.

¹⁵ Babanzade Ahmed Naim ve Kamil Miras "Sahih-i Buhari Muhtasari Tecrid-i Sarih Tercemesi ve Şerhi", X, 106.

¹⁶ İbn Mâce, "Sünen", İkâme, 198; Tirmîzi, "Sünen", Sâlat, 242.

¹⁷ Muhammed Hamidullah, İslâm Peygamberi, Trc. Salih Tuğ, İstanbul 1980, II, 893;

¹⁸ İbn Sa'd, I, 245.

maksûre, şadırvan ve avlu, gasilhane ve tuvaletler, son olarak da Kur'an okutmaya yarayan ve kurs binası niteliği taşıyan bölmeler.¹⁹

Bir peygamber düşünün; ashabı ile birlikte memleketinden, yurdundan, yuvasından çıkartılmış, uzun, yorucu ve meşakkatli bir yolculuktan sonra henüz kendilerini neyi beklediğini bilmedikleri yeni bir diyara geliyorlar ve ilk yaptıkları şey mescit inşa etmek. Bu durum İslâm'da mescidin ne kadar önem arz ettiğini ifade etme adına çok önemli olsa gerektir.

Mescid inşa etmenin fazileti ile ilgili bir rivayette, Hz. Osman (r.a.) anlatıyor: "*Resûlullah aleyhissalâtu vesselâm buyurdular ki: "Kim: Allah'ın rızasını talep ederek bir mescit inşa ederse, Allah ona cennette bir ev inşa eder." Bir diğer rivayette: "Allah, onun için, cennette bir mislini inşa eder" buyrulmuştur.*"²⁰

Başka bir rivayette de; Hz. Enes (r.a.) anlatıyor: "*Resûlullah (s.a.v.) buyurdular ki: "Ümmetimin ücreti bana arz edilip gösterildi. Öyle ki mescidden çıkarılıp atılan bir çer-çöpün sevabını bile gördüm. Ümmetimin günahı da bana arz edilip gösterildi. Kişiye Kur'an'dan kendine gelen sure veya ayeti unutmamasından daha büyük bir günah görmedim."*"²¹

3. Mescit İnşasının ve İmarının Dayanağı

Mescitlerin inşasının meşruiyeti kitap ve sünnet ile sabittir. Bu konudaki deliller iki başlık altında incelenecektir.

3.1. Kur'an'da Mescitlerin İnşasının Dayanağı

Mescitlerin inşası ilgili Kur'an'da Allah u Teâlâ şöyle buyuruyor: "*Allah'ın mescitlerini, yalnızca Allah'a ve ahiret gününe iman eden, namazı dosdoğru kılan, zekâtı veren ve Allah'tan başkasından korkmayanlar onarabilir. İşte, hidayete erenlerden oldukları umulanlar bunlardır.*"²²

3.2. Hadislerde Mescitlerin İnşasının ve İmarının Dayanağı

Hadis külliyatında mescitlerle ilgili tespit ettiğimiz hadislerden birkaçı şunlardır:

Bir rivayette; Hz. Enes (r.a.) anlatıyor: "*Resûlullah (s.a.v.) Medine'ye geldiği zaman, Medine'nin yüksek kısmında, kendilerine Beni Amr İbni Avf denen bir kabileden konakladı. Onların yanında ondört gece kaldı. Sonra Benî Neccâr'a haber gönderdi. Onlar kılınçlarını kuşanmış olarak geldiler. Ben (şu anda) Resûlullah aleyhissalâtu vesselâm'ı devesi üzerinde; Ebu*

¹⁹ Mefâil Hızlı, "Şamil İslam Ansiklopedisi", 2012. "Mescid" md. II, 250,

²⁰ Buhâri, Salât 65; Müslim, Mesâcid 25, 533; Tirmizî, Salât 237, 318.

²¹ Ebu Dâvud, Salât 16, 461; Tirmizî, Fezâilu'l-Kur'ân 19, 2917.

²² Tevbe, 9/18. Bkz. 2/114; 2/150; 2/187; 2/191; 2/217; 5/2; 7/31; 8/34; 9/7; 9/17; 9/19; 9/28; 9/107; 17/1; 17/7; 18/21; 19/11; 22/25; 22/40; 24/36-37; 48/25; 48/27; 72/18.

Bekir de terkisinde, Beni Neccâr'ın ileri gelenleri etraflarını sarmış olarak görür gibiyim. Aleyhissalâtu vesselâm, (yükünü) Ebu Eyyûb el-Ensârî'nin evinin avlusuna indirdi. "Ey Benî Neccâr!" buyurdular, "şu bahçenin fiyatında pazarlık edelim!" buyurdu. Onlar: "Hayır! Dediler. Vallahi biz senden onun bedelini istemiyoruz, Allah'tan istiyoruz !" Bu arsada hurma ağaçları, müşriklere ait kabirler ve bazı yıkıntılar vardı. Resûlullah (s.a.v.) hurma ağaçlarının kesilmesini, müşrik kabirlerinin kaldırılmasını, harabelerin de düzlenip arazinin tesviyesini emretti. Hurma kütükleri mescidin kible tarafına (direkler halinde) dizildiler, kapının iki yanı taşla örüldü. (Bu inşaat devam ederken müslümanlar) şu beyti terennüm ediyorlardı, Resûlullah da onlara katılıyordu: "Ey Rabbimiz, ahiret hayrından başka hayır yok! Öyleyse muhacir ve ensâra yardım et!"²³

Başka bir rivayette; Abdullah İbnu Ömer (r.a.) anlatıyor: "*Mescid, Resûlullah (s.a.v.) zamanında kerpiçten yapılmıştı. Tavanı hurma dallarıyla örtülmüştü. Direklerini hurma kütükleri teşkil ediyordu. Hz. Ebu Bekr (r.a.) buna (gerek tezyin ve gerekse tevsî yönüyle) hiç bir ilâve getirmede. Hz. Ömer (r.a.), (enini boyunu) artırarak mescidi, Resûlullah devrindeki tarz üzere (kerpiç ve hurma dallarıyla) yeniden inşa etti. Onu esash şekilde Hz. Osman (r.a.) (hem tezyin hem tevsî yönleriyle) değiştirdi ve pek çok ilavelerde bulundu. Duvarlarını nakışlı taşlarla ve kireçle inşa etti. Direklerini de nakışlanmış taşlardan yaptı. Tavanını da (pek kıymetli olan) sâc²⁴ ağacından yaptı."*²⁵

Başka bir rivayette, Amr İbnu Abese (r.a.) anlatıyor: "*Resûlullah aleyhissalâtu vesselâm buyurdular ki: "Kim içerisinde Allah(in adı) zikredilsin diye bir mescid bina ederse, Allah da cennette bir ev bina eder."*²⁶

Başka bir rivayette, Ebu'l-Velîd anlatıyor: "*İbnu Ömer (r.a.) 'e Mescid-i Nebvî'deki çakıldan sordum. Dedi ki: "Bir gece yağmura yakalanmıştk. Yerler hep ıslandı. Kişi giysisinin içinde çakıl taşı taşıdı ve onu altına yaydı. Resûlullah (s.a.v.) namazı tamamlayınca: "Bu (yaptığınız) ne iyi!" buyurdular."*²⁷

4. Mescitlerin İnşa ve İmar Tarihi

Camilerin tarihi ile ilgili kısa panoramik de olsa bir çerçeve çizilecek olursak şunları söyleyebiliriz;

²³ Buhârî, Salât 48, Fezailu'l-Medine 1, Büyü' 41, Vesâya 27, 30, 34, Menâkıbu'l-Ensâr 46; Müslim, Mesâcid 9, (524); Ebu Dâvud, Salât 12, (453, 454); Nesâî, Mesâcid 12, (2, 39).

²⁴ Hindistan'dan gelen, kerestesi makbul ve sert bir ağaç. bkz; Komisyon, "*Mu'cemu'l-Vasıt*" Mektebetü'ş-Şuruku'd-Devliyye, 2004. s.490.

²⁵ Buhârî, "*Salât*", 62; Ebu Dâvud, "*Salât*", 12, 451.

²⁶ Nesâî, "*Mesâcid*" 1, 2, 31.

²⁷ Ebu Dâvud, "*Salât*", 15, 458.

4.1. Hz. Peygamber Öncesi Mescitlerin İnşası

Kur'an'ın bildirdiğine göre "*insanlar için inşa edilen ilk beyt/mabet*" Kâbe'dir.²⁸ Rivayete göre onun da ilk banisi Hz. Âdem'dir. Ebû Zerr'in sorduğu sorular üzerine Hz. Peygamber yeryüzünde ilk mescidin Mescid-i Haram, ikincisinin ise Mescid-i Aksa olduğunu açıklamıştır.²⁹ Aynı hadiste aralarının zaman olarak kırk yıl olduğunu belirtmesi, Hz. İbrahim ve Süleyman'ın eski temelleri üzerine bunları yenilediklerini göstermektedir. Bu mescitlere "*beyt*" denilmiş, Kâbe için "*el-Beyt*"³⁰, "*Beytüharâm*"³¹, "*Beytülatîk*"³² ifadeleri kullanılmıştır.

4.2. İslâm'ın Ortaya Çıkışından Sonra Mescitlerin İmarı

Bu bölüm dört başlık altında ele alınacaktır.

4.2.1. Hicretten Önce Hz. Peygamber Döneminde Mescitlerin İmarı

Tebliğ'in başlangıç günlerinden itibaren Mekke müşriklerinin büyük bir tepki gösterdiği ve Hz. Peygambere yoğun baskı ve hakaretler yaptıkları bilinmektedir. Hz. Peygambere yapılan bütün bu baskı, hakaret ve hoyratlıklara rağmen zaman zaman Mescid-i Harâm'da "*Hacerülesved*" ile "*Rüknül-Yemâni*" arasında namaz kılardı. Dârü'l-Erkam'ın da müslümanlar tarafından mescid haline getirildiği, ayrıca evlerinde, vadilerde gizlice ibadet yaptıkları ve Hz. Peygamber'in de "*mirbed*" denilen ağılların, harmanların temiz bölümlerinde namaz kıldığı rivayet edilir.³³

Hz. Ebu Bekir'in Mekke'deki evinin bahçesinde kendisi için yaptığı küçük mescid, özel olmakla beraber bir müslüman tarafından inşa edilen ilk mescit olarak kabul edilir. Yanık sesiyle Kur'an okuyan Hz. Ebû Bekir, müşrik çocuk ve kadınlarının İslâm'a sempati duymasına vesile oluyor, bu da müşriklerin tepkisini çekiyordu. Hz. Ömer İslâmiyet'i kabul ettikten sonra müslümanlar Mescid-i Harâm'da açıkça namaz kılmaya başladılar.³⁴

Bazı rivayetlerde Hz. Peygamber'in hicretinden önce Medine'de de bazı mescitlerin inşa edildiği rivayet olunmaktadır. Akabe biatlarından sonra müslümanların sayısı artınca Medine'de mescide ihtiyaç duyulmuştu. Akabe'de Resûlü Ekrem'e ilk biat eden Ebû Ümâme Es'ad b. Zürrâre, Mescid-i Nebevinin yapıldığı arazideki bir hurma kurutma yerinin etrafını duvarla çevirerek mescid haline getirmişti. Kiblesi Kudüs'e doğru olan bu mescidde

²⁸ Âl-i İmrân 3/96.

²⁹ Buhârî, "*Enbiyâ*", 40; Müslim, "*Mesâcid*", 1-2; Hulusi Kılıç, "*Cami*", DİA, VII,47-48.

³⁰ Bakara 2/125, 127, 158; Âl-i İmrân 3/96, 97; Hulusi Kılıç, "*Cami*", DİA, VII,47-48.

³¹ Mâide 5/2, 97.

³² Hac 22/29, 33.

³³ Buhârî, "*Şalât*", 49; Ahmed b. Hanbel, "*Müsned*", 178; 111,404; IV, 85; Hulusi Kılıç, "*Cami*", DİA, VII,47-48.

³⁴ İbn Hişâm, *a.g.e*, I, 367; Hulusi Kılıç, "*Cami*", DİA, VII,47-48.

Ebû Ümâme arkadaşları ile birlikte namaz kıları. Hicretten önce burada cuma namazı da kılınmıştır.³⁵

4.2.2. Hicretten Sonra Hz. Peygamber Döneminde Mescitlerin İmarı

Hiz. Peygamber hicret sırasında Medine'ye 2 mil kadar uzaklıkta olan Kuba'da Benî Amr b. Avf yurdunda Külsûm b. Hidm'in evinde bir müddet misafir oldu ve “*Kuba Mescidi*” diye anılan mescidi inşa ettirdi.³⁶

Hiz. Peygamber Kuba'dan Medine'ye doğru giderken yanlarından geçtiği kişiler kendisini davet ettiler. Ancak Resûl-i Ekrem devesinin serbest bırakılmasını istedi ve mescidin yapılacağı yerin tespitini kastederek onun görevli olduğunu söyledi. Deve Mâlik b. Neccâr'ların evlerinin önünde Ebu Eyyub'un avlusu denen bir düzlükte çökmüş, Enes'ten gelen bir rivayette Hiz. Peygamber burada namaz kılmış, namazdan sonra da burada mescit yapılmasını emretmiş ve Muaz b. Afra'nın himayesinde bulunan Sehl ve Süheyl adlarındaki iki öksüzden on dinara satın alınmış, parasını Hiz.Ebu Bekir vermiş böylece Mescid-i Nebevi yapılmıştır.³⁷

Belâzürî'nin naklettiğine göre ise Mescid-i Nebevi ile Mescid-i Kubâ dışında Medine'de dokuz mescid daha vardı. Buralarda vakit namazları kılınmakla beraber cuma namazı sadece Mescid-i Nebevi'de kılınmaktaydı.³⁸ Davud'un Sünenindeki, rivayetine göre bu mescitler şunlardı:

- 1.Mescid-i Benî Amr b. Mebzul
- 2.Mescid-i Sâide
- 3.Mescid-i Ubeyd
- 4.Mescid-i Seleme
- 5.Mescid-i Râbih
- 6.Mescid-i Züreyk
- 7.Mescid-i Gıfâr
- 8.Mescid-i Eşlem
- 9.Mescid-i Cüheyne

Bunlardan bir kısmının yeri ve kıblesi bizzat Hiz. Peygamber tarafından tespit edilmiştir.³⁹

4.2.3. Hulefâyi Râşidîn Döneminde Mescitlerin İmar/İnşası

Hulefâ-i Râşidîn, ilk önce Mescid-i Haram ve Mescid-i Nebevi'de bazı yenileme ve genişletme çalışmaları yaptılar. Kudüs fethedildikten sonra

³⁵ İbn Sa'd, “*Tabakat*” I, 239; Hulusi Kılıç, “*Cami*”, DİA, VII,47-48.

³⁶ Mefâil Hızlı, “Şamil İslam Ansiklopedisi”, “*Mescid*” md. IV,155.

³⁷ Buhârî, “Menâkıbü'l-Ensâr”, 45, Salât, bâb 48; Müslim, Mesâcid, bâb 1, hadis 9; Ahmed b. Hanbel, Müsned, III, 212; Taberi, I, 1258; Hulusi Kılıç, “*Cami*”, DİA, VII,47-48.

³⁸ Ensab, I, 273; Hulusi Kılıç, “*Cami*”, DİA, VII,47-48.

³⁹ İbn Şeybe, I, 63; Hulusi Kılıç, “*Cami*”, DİA, VII,47-48.

Hz. Ömer, Mescid-i Aksâ'nın bir çöplük haline getirilmiş olan yerini tespit ettirerek burada büyük bir mescid yaptırmıştır. Basit bir yapısı olmasına rağmen bu mescitte 3000 kişi namaz kılabilirdi.

Müslümanların eline geçen yerlerde -fethediliş şekline göre- ya eski mabetler kısmen veya tamamen camiye çevriliyor veya mabetler oldukları gibi bırakılarak sadece yeni mescitler bina edilmek üzere bir arazi ayrılıyordu. Rivayete göre Dımaşk hicretin 14. yılında kısmen barış yoluyla fethedilmiş, iki taraftan şehre giren ordu tam ortada İoannes (Yuhannâ) Kilisesi'nin bulunduğu yerde bulunduğu için mabedin yarısı Hıristiyanlara bırakılmış, diğer yarısı camiye tahvil edilmiştir.⁴⁰

İslâm toprakları genişleyince yeni yerlerin fethedilebilmesi ve fethedilen yerlerin muhafazası için özellikle askeri amaçlı yeni yerleşim merkezleri, ordugâh şehirleri kurulmuştur. Bunların ilk örnekleri Küfe, Basra ve Fustat'tır. Küfe, Hz. Ömer'in emriyle yer seçimi için uzun bir araştırmadan sonra Sa'd b. Ebû Vakkâs tarafından kurulmuştur.⁴¹

4.2.4. Hule fâyi Râşidîn'den Sonra Mescitlerin İmar/İnşası

Bu dönemde birçok cami ve mescid inşa edilmiştir. Eskiden basit inşaat malzemesiyle yapılmış olanlar daha kaliteli malzemelerle yenilenmiş, Muâviye Küfe, Basra ve Fustat örneğinde olduğu gibi ortasında cami ve dârülimâre bulunan ordugâh şehri Kayrevan'ı tesis etmiş, Hz. Peygamber'in Medine'deki mescidi örnek alınarak birçok şehre yeni camiler yapılmıştı. Zaman zaman fethedilen yerlerdeki eski mabetler cami olarak yeniden imar edilmiş, Hz. Ömer şehirlerde sadece bir cuma camii olmasını emrettiği halde Emevî ve Abbasîler döneminde büyüyen şehirlerde birkaç cuma camiine ihtiyaç duyulmuş ve birden çok camide Cuma namazları kılınır olmuştur.⁴²

Daha sonraki asırlarda devlet adamları güçlerinin simgesi olarak muhteşem camiler inşa ettirdikleri gibi bazı kişiler de cami yaptırmaya özel bir gayret göstermişlerdir. Böylece şehirlerdeki cami sayısı hızla artmıştır.⁴³

6. Mescitlerde Yapılması Caiz Olan ve Olmayan Davranışlar

Mescitlerde yapılması meşru olan davranışlar şöyle sıralanabilir;

6.1. Namazın Eda Edilmesi

Hiç şüphe yok ki mescitte yapılması gereken en mühim vazifelerin başında namazın eda edilmesi gelmektedir. Nitekim Cuma namazının ancak cemaatle mescitte eda edilmesinin farz-ı ayn olması hususunda müctehidler

⁴⁰ Hulusi Kılıç, "Cami", DİA, VII,47-48.

⁴¹ Hulusi Kılıç, "Cami", DİA, VII,47-48.

⁴² Hulusi Kılıç, "Cami", DİA, VII,47-48.

⁴³ Hulusi Kılıç, "Cami", DİA, VII,47-48.

ittifak etmişlerdir. Ayrıca diğer beş vakit namazın da cemaatle mescitte eda edilmesinin fazileti hakkında pek çok hadis rivayetleri vardır.⁴⁴

Tahiyatü'l-Mescid Namazının Kılınması; *Tahiyye, hürmet, selâmlama, saygı gösterme; tahiyetü'l-mescid, mescide hürmet, daha doğrusu mescidin sahibi Allah'a saygı gösterme anlamındır. Çünkü insanın gayesi mescide yaklaşmak değil onun sahibi Allah'a yaklaşmak ve onun rızasını elde etmektedir. Bu maksatla kılınan namaza da tahiyetü'l-mescid denir. Tahiyetü'l-mescid namazı iki rekât olup müstehaptır. Bir cami veya mescide girildiğinde oturmadan kılınır. Oturulduktan sonra, namaz geçmiş olmayıp yine kılınırsa da, faziletli olan, oturmadan önce kılınmasıdır. Bir mescide her hangi bir namazı kılmak veya farzı eda ve imama uymak niyetiyle girmek de tahiyetü'l-mescid yerine kaim olur. Buna göre bir mescide girince oturmadan önce kılınan her hangi bir namaz tahiyetü'l-mescid yerine geçer. Kerahet vaktinde tahiyetü'l-mescid namazı kılınmaz. Bir mescide girip de meşguliyetinden veya kerahet vakti olması yahut abdestsiz olması gibi sebeplerden dolayı tahiyetü'l-mescid namazını kılamayan kimse, "Sübbanellâhi ve'l-hamdü li'l-lâhi ve lâ ilâhe illallahü ve'llâhü ekber" der.*⁴⁵

Nafile namazların mescit dışında kılınması efdal ise de farz namazlarda sonra mescitlerde kılınması faziletli olan namaz "*Tahiyatü'l-Mescid*" namazıdır. Bu konuda birçok hadis rivayetleri vardır.⁴⁶

6.2. İtikâfın Yapılması

Bir yere çekilip yalnız ibadetle meşgul olmaya itikâf denir. Özellikle Ramazanın son on gününde, mescitlerde ve buna benzer yerlerde kalıp, ibadet, ilm-i iman ve Kur'an, evrad ve ezkâr gibi ibadetlerle meşgul olmaktır. Böyle bir kimseye "Mu'tekif" denir.⁴⁷ İtikâfın meşruiyeti Kitap⁴⁸ ve sünnet⁴⁹ ile sabittir.

⁴⁴ Buhari, "*ezan*", 631-662; Müslim, "*Mesacid*", 669, "*Taharet*", 251; Ahmed b. Hanbel, "*Müsned*", II,303,509; Tirmizi, "*Taharet*", 51; Nesai, "*Taharet*", 143; Malik, "*Muvatta*", "*Nidau's-Salât*",286; Ebu Davud, "*Namaz*", 561.

⁴⁵ Durak Puzmaz, "*Şamil İslam Ansiklopedisi*", mad. "*Tahiyatü'l-Mescid*".

⁴⁶ Buhari, "*Salât*",433; Müslim, "*Salatü'l-Müsafrin*", 714; Nesai, "*Mesacid*", 730; Ebu Davud, "*Salât*", 467; İbn Mace, "*İkamu's-Salât*", 1013; Ahmed b. Hanbel, "*Müsned*" 5/305; Darimi, "*Salât*", 1393.

⁴⁷ Mutarrizi, "*el-Mu'rib*", II,77.

⁴⁸ A'râf: 7/138; Tâhâ: 20/91, 97; Enbiyâ: 21/52; Şuarâ: 26/71; Fetih: 48/25.

⁴⁹ Buhârî, "*İ'tikâf*", 1, 6,17, "*hayz*", 303, "*ezan*", 629; Müslim, "*İ'tikâf*", 1-4, "*zekat*", 1031; Ebû Dâvud, "*Savm*", 77, 2476, 78; Tirmizî, "*Savm*", 71, "*zühd*", 2391; İbn Mâce, "*Mukaddime*", 210, "*Siyâm*", 58,1780; Ebû Dâvud, "*Savm*", 77,79, 2476; Taberânî, "*Mu'cemu'l-Kebîr*"; "*Mecmau'z-Zevâid*", III,173; Darimi, "*Taharet*", 877; Nesai, "*Adabu'l-Kudat*", 5380;Malik, "*el-Cami*", 1777; Ahmed, 6/131, 2/439.

Mâlikîler⁵⁰ ve Şâfîîler hangi mescid olursa olsun itikâfi câiz görüyorlar. Hanefîler ve Hanbelîler itikâfta mescidin câmi olmasını şart koşuyorlar. Cumhûra göre ev mescitlerinde itikâf câiz olmayıp sadece Hanefîlere göre kadınlar için câizdir.⁵¹

6.3. Cuma Hutbesinin Okunması

Hutbe; Allah'a hamd, Rasûlüne salât ve selam getirmek ve müminlere duadan ibaret olan bir zikirdir. Hutbe farzdır ve Cuma ve bayram namazlarının yerine getirilme şartlarından birisidir.

Cuma ile ilgili, "Ey iman edenler, cuma günü namaz için çağırıldığınız zaman hemen Allah'ı zikretmeye koşun ve alış-verişi bırakın"⁵² Âyette sözü edilen zikir bilginlere göre hutbedir veya hutbe ile birlikte namazdır. Buna göre hutbe de Cuma namazı gibi farzdır ve hutbe okunmayan Cuma namazı eda edilmiş sayılmaz.⁵³ Ayrıca müçtehitlerin bu konuda icma'ı da bulunmaktadır. Çünkü Hz. Peygamberden günümüze kadar, cuma namazları hutbeli olarak kılma gelmiştir.⁵⁴

6.4. Kur'an Okuma/Ezberleme Yeri Olması

Mescitlerde namazın edasından sonra belki de en önemli faaliyetlerden birisi de Kur'an okumak, öğrenmek, ezberlemek ve öğretmektir. Sadece ibadet kastıyla okunan kitap Kur'an-ı kerimdir. Nitekim Yüce Allah şöyle buyurmaktadır: "(İşte, içinde ışık bulunan o kandil yuvaları da) mescitlerdedir ki, Allah, onların temiz tutulup yüceltilmesini ve içinde isminin anılmasını emretmiştir. Adamlar, sabah akşam O'nu oralarda tesbih ederler..."

O adamlar ki, ne ticaret ve ne de alış veriş, Allah'ı anmaktan, namazı kılmaktan ve zekâtı vermekten onları alı kor. Kalplerin ve gözlerin korkudan ters döneceği kıyamet gününden korkarlar."⁵⁵

Nitekim Kur'an eğitimiyle ilgili bir rivayette; Hz. Osman (r.a.) anlatıyor: "Resûlullah (s.a.v.) buyurdular ki: "Sizin en hayırlınız Kur'an'ı

⁵⁰ Malik, "Müdevvenatü'l-Kübra", I,290-297; İbn Rüşd, "Bidayetü'l-Müçtehit", I,444-445.

⁵¹ Abdulvahid Metin, "Kavramlar Ansiklopedisi", mad. "itikâf".

⁵² Cuma, 62/9.

⁵³ Molla Hüseyin, "Düerü'l Hukkâm", İstanbul 1307, I,138.

⁵⁴ Buhari, "Cuma", 892; Müslim, "Cuma", 851; Tirmizi, "Cuma", 512; Nesai, "Cuma", 1402; Ebu Davud, "Salât", 1112; İbn Mace, "İkamus'-Salât", 1110; Ahmed b. Hanbel, "Müsned", 2/272; Darimi, "Namaz", 1548.

⁵⁵ Nur,24/36-37.

Kerim'i öğrenen ve öğretendir"⁵⁶ buyrulmaktadır. Ayrıca mescitlerde oturma, Kur'an okuma vb. ile alakalı pek çok hadis rivayetleri de vardır.⁵⁷

6.5. İlim Öğrenme Ve Öğretme Yeri Olması

Özellikle dini bilgilerin eğitim ve öğretimi için mescitler/camiler mükemmel mekânlardır. Ancak ülkemizde yeterince istifade edildiğini söylememiz mümkün değildir. Birtakım paronayalar sebebiyle bu anlamda ciddi kayıplar yaşanmaktadır.

Nitekim namazını yanlış kılan bir kimseye Hz. Peygamber (s.a.v.) nasıl kılmacağının eğitimini yaptırıyor. *"Ebû Hüreyre (r.a.) şöyle demiştir: Resûlullâh (s.a.v.) Mescide girdi. Derken biri de girip namaz kıldı. Sonra Resûlullâh (s.a.v.)'ın huzuruna gelip selâm verdi. Resûlullâh (s.a.v.); "Dön de yeni baştan kıl. Çünkü sen namaz kılmış olmadın." buyurdu. O kimse dönüp evvelce kıldığı gibi namazı tekrar kıldı. Sonra gelip Resûlullâh (s.a.v.)'e selâm verdi. Yine: "Dön de yeni baştan kıl. Çünkü sen namaz kılmış olmadın" buyurdu. Bu da üç kere oldu. Nihayet o kimse: "Seni hak ile gönderen Allah'a yemin olsun ki, bunun başka türlüünü bilmiyorum. Bana doğrusunu öğret" dedi. Bunun üzerine buyurdu ki, namaza durduğun vakitte ihram tekbirini al. Sonra ne kadar kolayına gelirse o kadar Kur'ân oku. Sonra rükûa var, vücudun mutmain oluncaya kadar dur. Sonra başını kaldırıp ayakta büsbütün doğruluncaya kadar dur. Sonra secdeye var, mutmain oluncaya kadar kal. Sonra başını kaldır, mutmain oluncaya kadar otur. Bunu namazının bütününde de böylece yap."*⁵⁸

6.6. İhtiyaç Anında Kaza ve İfta Yeri Olması

Hz. Peygamber döneminde mescide gelinip peygamberden sorular sorulduğu ve Rasulullah(s.a.v.)'in da bunlara cevaplar verdiğine, ayrıca zina ettiğini itiraf eden kadının mahkemesinin de mescitte yapıldığına dair rivayetler vardır.⁵⁹

6.7. Yoksul ve Kimsesizler İçin Barınak Yeri Olması

Hz. Peygamber döneminde mescitte kimsesiz bekârlar için bir yer yapılmıştır. Buraya Ashab-ı suffe denir. Ashab-ı suffe, gerek kavim ve kabileleri arasında İslâm'ı yaşama imkânı olmayan kimseler ve gerekse Hz. Peygamber (s.a.s.)'le beraber Mekke'den ve muhtelif yerlerden Medine'ye

⁵⁶ Buhârî, *"Fedailu'l-Kur'ân"*, 21; Tirmizî, *"Fedailu'l-Kur'ân"*, 15, 2909; Ebu Dâvud, *"Salât"*, 349, 1452.

⁵⁷ Buhari, *"Abdest"*, 219; Müslim, *"Taharet"*, 285; Tirmizi, *"Taharet"*, 147; Nesai, *"Sular"*, 329; İbn Mace, *"Taharet"*, 528; Ahmed b. Hanbel, *"Müsned"*, 3/191; Malik, *"Taharet"*, 144; Darimi, *"Taharet"*, 740.

⁵⁸ Buhari, *"Salât"*, 724,760, 5897, 6290; Müslim, *"Salât"*, 674; Tirmizi, *"Salât"*, 205; Nesai, *"Ezan"*, 635; İbn Mace, *"Salât"*, 979; Darimi, *"Salât"*, 1253.

⁵⁹ Buhari, *"Salât"*, 63; Nesai, *"Salât"*, 2092; Ebu Davud, *"Salât"*, 486; İbn Mace, *"Salât"*, 1402.

hicret eden fakir, yeri, yurdu olmayan kimselerin barındıkları bir yerd. İslâmiyet'te ilk yatılı medrese burası olmuştur. Bundan sonra buranın durumu örnek alınarak İslâm âleminde medreseler hep camilerin etrafına yapılmıştır.⁶⁰

6.8. Buluşma ve Toplantı Merkezi Yeri Olması

Mescit yakınlarındaki yerleşim mahallerinde bulunan müslümanların ihtiyaç anında camide toplanıp işlerini istişare etmeleri matlup olan bir hedeftir. Zaten cemaatle namaz kılmaya teşvik edilmesinin asıl hikmeti de budur. Keza haftada en az bir defa toplanılması zorunlu olan Cuma namazını cemaat ile kılma şartının da hikmeti teşriyyesi budur.⁶¹

6.9. Mescitlerin /Camilerin Korunması, Bakım, Onarım ve Temizliğinin Yapılması

Şüphe yok ki mescitlerin inşa edilmesi kadar önemli olan bir husus da buraların korunması, bakım, onarım ve temizliklerinin titizlikle yapılmasıdır. Nitekim Enes b. Mâlik (r.a.)'den gelen bir rivâyete göre, Rasûlullah (s.a.v.) şöyle buyurdu: *“Ümmetimin sevapları bana arz olundu hatta mescidi temiz tutmak için çıkarıp attığı en ufak bir çöp parçasına varıncaya kadar... Ümmetimin günahları da bana arz edildi. Bir insanın Kur'ân'dan öğrenip de unuttuğu bir ayet ve sûreden daha büyük bir günah görmedim.”*⁶²

Bir başka rivayette ise; *Ebû Hüreyre'den naklen rivayet edildi ki, siyah bir kadın —yahut bir genç.— mescidi süpürüyormuş. (Bir gün) Resûlullah (s.a.v.) onu görmeyerek soruşturmuş. Ashâb:*

— *“O, öldü!” demişler. Resûlullah (s.a.v.);*

— *Bana haber vermeli değil miydiniz? Buyurmuş.*

Râvi diyor ki: Galiba ashâb, bu kadının —veya gencin— umurunu küçümsemişler. Bunun üzerine Resûlullah (s.a.v.);

— *“Bana onun kabrini gösterin.” dedi.*

Ashâb kabrini gösterdiler. O da kabrinin üzerine cenaze namazını kıldı. Sonra:

— *“Şüphesiz ki bu kabirler, sahipleri için karanlıkla doludur. Allah (Azze ve Celle) benim namazım sebebiyle kabirleri onlara aydınlatır.”*⁶³

Hz. Aişe(r.anha)'dan gelen bir rivayet ise şöyledir; *“Rasûlullah (s.a.v.) gerekli cemaatin bulunduğu yerlere mescid yapılmasını mescitlerin düzenli, temiz ve hoş kokulu tutulmasını emretti.”*⁶⁴

⁶⁰ M. Hamdi Yazır, *“Hak Dini Kur'an Dili”*, II, 940.

⁶¹ İbn Rüşd, *“Bidayetü'l-Müçtehit”*, I,167.

⁶² Tirmizi, *“Fedaili'l-Kur'an”*, 2916; Ebu Davud, *“Salât”*, 461.

⁶³ Buhari, *“Salât”*, 446; Müslim, *“Cenaze”*, 956; Ebu Davud, *“Cenaze”*, 3203; İbn Mace, *“Cenaze”*, 1527.

⁶⁴ Tirmizi, *“Cuma”*, 596; Ebu Davud, *“Salât”*, 455; İbn Mace, *“Mescid”*, 759.

6.10. Oturulup, Kalmacak ve Dinlenilecek Yer Olması

Mescitlerde hiçbir şey yapmaksızın sadece mescit sevgisinden dolayı mescide gelip oturan ve dinlenenler için nafile sevap vardır. Çünkü Ebu Hüreyre (r.a.)’den gelen bir rivayette Peygamber (s.a.v.) şöyle buyurmuşlar; *“Yedi sınıf İnsan vardır ki Allah onları kendi (arş'ının) gölgesinden başka hiç bir gölge bulunmayan (kıyamet) gün(ün)de (arş'ının) gölgesinde göl-gelendirecektir. (Bunlar): Âdil hükümdar, Allah'a ibâdet ede ede yetişen genç, kalbi mescitlere bağlı olan kimse, Allah için sevişen, onun için bir yere gelen; onun için biribirinden ayrılan iki kimse, kendisini mevkii sahibi, güzel bir kadın (fenalığa) davet ettiği hâlde: Ben Allah'dan korkarım; diyen adam, sol elinin verdiğini sağ eli duymayacak derecede gizli sadaka veren kimse ve تنها bir yerde Allah'ı zikrederek gözleri boşanan kimselerdir.”*⁶⁵

Ayrıca namaz vaktinden biraz önce mescide gidip namazı beklemek ve ezanı mescitte dinlemek de büyük sevap vardır. Nitekim Ebû Hüreyre (r.a.)’den rivâyete göre, Rasûlullah (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: *“Sizden biriniz namaz için beklediği sürece namazdaymış gibi sevap kazanır. Mescidde bulunduğu sürede melekler hades yapıncaya kadar o kimseye Allah'ın onu bağışla ona merhamet et diye dua ederler dedi. Hadramevli bir adam Hades nedir? Ey Ebû Hüreyre deyince; Ebû Hüreyre sesli veya sessiz bir şekilde yellenmek, yani abdestin bozulmasıdır”* diye cevap verdi.⁶⁶

6.11. Yemek-İçmek

Mescitlerde yemek yenmesi su vb. içeceklerin içilmesi mubah olan davranışlardandır. Ancak günümüzdeki mescitlerin tefrişatları göz önüne alındığında yemek yemenin cami dışındaki müstemilatlarda yapılması daha uygundur. Gerek yemek kokusu ve gerekse hijyen yönünden sakıncalıdır.

6.12. Uyumak, Yatmak, Geceleme

Yine mescitlerde sabaha kadar uyuklamak veya kısa süreli uyumak, yatmak, uzanmak mubahtır. İbni Ömer’den gelen bir rivayete göre şöyle demiş: *“Resûlullah (s.a.v.)’in hayatında bir adam rüya gördü mü onu Resûlullah (s.a.v.)’e anlatmayı temenni ederdi. Genç, bekâr bir delikanlı idim. Resûlullah (s.a.v.) zamanında mescidde yatarım. Rüya’da iki meleğin beni alıp cehenneme götürdüklerini gördüm. Bir de baktım, cehennem kuyu çevresi gibi çevrilmiş; hem kuyu direği gibi iki direk var. İçinde de bir takım insanlar var ki, onları tanıdım. Hemen Cehennemden Allah'a sığınırım; Cehennemden Allah'a sığınırım; Cehennemden Allah'a sığınırım, demeğe başladım. Derken o ki meleği (başka) bir melek karşıladı. Ve bana: Korkma! Dedi. Ben bu rüyayı Hafsa'ya anlattım. Hafsa da onu Resûlullah (s.a.v.)’e*

⁶⁵ Buhari, “Ezan”, 629; Müslim, “Zekat”,1031; Tirmizi, “Zühd”, 2391; Nesai, “Adabu’l-Kudat”, 5380.

⁶⁶ Tirmizi, “Salât”, 330.

*anlattı. Peygamber (s.a.v.); Abdullah ne iyi adam! Bir de Geceleyin namaz kılsa! Buyurdular.*⁶⁷

6.13. Abdest Almak

Bazı âlimlere göre mescitlerde abdest almak mubahtır. Nitekim Ahmed b. Hanbel'den gelen bir rivayette "Resûlullah mescitte abdest alıp namaz kıldı" denilmektedir.⁶⁸ Bu bağlamda Bursa ulu cami güzel bir örnektir.

6.14. Müşriklerin, Kâfirlerin Mescide Girmeleri Ve Esirlerin Hapsedilmesi

Müşriklerin, kâfirlerin mescide girmeleri hususunda âlimler arasında ihtilaf vardır. Bazı âlimler Ebu Hureyre'nin rivayetine dayanarak mubah olduğunu söylüyorlar. Ebû Hüreyre diyor ki; "Resûlullah (s.a.v.) Necd tarafına suvâri gönderdi. Bunlar Benî Hanîfe (kabilesin)den Sümâme b. Üsâl denilen bir adam getirdiler. Bu zât Yemânîliler'in reisi idi. Onu mescidin direklerinden bir direğe bağladılar. Derken Resûlullah (s.a.v.) onun yanına çıkarak: "Ne haber yâ Sümâme?" dedi. Sümâme şunları söyledi:

— Bende ki yâ Muhammed, hayırdır. Şayet öldürürsen kan sahibi birini öldürmüş olursun. İhsan edersen şükreden birine ihsan etmiş olursun! Eğer mal istiyorsan hemen dile! Sana dilediğin kadar mal verilir! Bunun üzerine Resûlullah (s.a.v.) onu terk etti. Ertesi günden sonraki gün gelince yine: "Ne haber yâ Sümâme?" diye sordu. O da:

— Sana söylediğimdir! Eğer ihsan edersen şükreden birine ihsan etmiş olursun! Öldürürsen kan sahibi birini öldürmüş olursun! Mal istiyorsan hemen dile! Sana dilediğin kadar mal verilir! Dedi. Resûlullah (s.a.v.) onu yine terk etti. Ertesi gün gelince (tekrar) : "Ne haber yâ Sümâme?" diye sordu. Sümâme:

— Bende sana söylediklerim var! Eğer ihsan edersen, şükreden birine ihsan etmiş olursun! Öldürürsen kan sahibi birini öldürmüş olursun! Mal istiyorsan hemen dile! Sana dilediğin kadar mal verilecektir! Dedi. Bunun üzerine Resûlullah (s.a.v.): "Sümâme'yi serbest bırakın!" buyurdu. O da mescide yakın bir hurmalığa giderek yıkandı. Sonra mescide girdi. Ve:

— Allah'tan başka ilâh olmadığına şehâdet ederim! Muhammed'in onun kulu ve resulü olduğuna da şehâdet ederim! Yâ Muhammed, vallahi yeryüzünde (şimdiye kadar) bana senin yüzünden daha sevimsiz bir yüz yoktu! Şimdi senin yüzün bana bütün yüzlerden daha sevimli oldu. Vallahi benim için senin dininden daha sevimsiz bir din yoktu! Dinin de benim için bütün dinlerden daha sevimli oldu! Vallahi, benim için senin beldenden daha sevimsiz bir belde yoktu. Şimdi belden de benim için bütün beldelerden

⁶⁷ Buhari, "Salât", 429; Müslim, "Sahabenin Fazileti", 2479; Nesai, "Mescit", 722.

⁶⁸ Ahmed b. Hanbel, "Müsned" 2/146; Darimi, "Rüya", 2152.

sevimli oldu! Süvarilerin beni yakaladığında ben umre yapmak istiyordum. Ne buyurursun? Dedi. Bunun üzerine Resûlullah (s.a.v.) kendisini müjdeledi. Ve umre yapmasını emretti. Mekke'ye vardığında ona birisi:

— Sen dininden mi döndün? Diye sormuş. O da:

— Hayır! Lâkin ben Resulullah (s.a.v.)'i ile birlikte müslüman oldum! Hayır, vallahi! Size Resûlullah (s.a.v.) izin vermedikçe Yemâme'den bir buğday tanesi bile gelemez! demiş.⁶⁹

Katâde ve İmam Mâlik'e göre kâfirin mescide girmesi caiz değildir. İmam Âzam kitab ehli olanların girmesine cevaz vermiş. İmam Şafî ise müslümanın izin vermesi şartı ile —ehl-i kitap olsun, olmasın— bütün kâfirlerin mescide girebileceğini söylemiştir. Müşriklerin Mescid-i Haram'a girmelerini yasak eden âyete gelince: Şâfîler bunu Mescid-i Haram'a mahsus kabul etmiş ve oraya girmeleri caiz olmadığını söylemişlerdir. Hanefîler'e göre bu âyetten murat müşriklerin istilâ için yahut kendi âyetleri iktizasî çırılçıplak tavaf etmek maksadı ile girmeleridir. Ehl-i kitabın ziyaret için girmelerinde beis yoktur.⁷⁰

7. Mescitler/Camilerde Şer'an/Dine n Caiz Olmayan Davranışlar

Mescitler/Camilerde yapılması meşru olmayan davranışlar şöyle sıralanabilir;

7.1. Ticaret/ Alış-Veriş Yapmak

Mescitler/Camilerde ticaret yapmak, ofis gibi kullanmak doğru değildir. Amr b. Şuayb (r.a.)'den gelen bir rivâyete göre: “*Rasûlullah (s.a.v.) mescidde karşılıklı şiirler okumaktan, alışveriş yapmaktan ve Cuma günü namazdan önce mescidde toplanıp halka olmayı yasakladı*”⁷¹ denilmektedir.

7.2. Kaybettiği Bir Şeyi Aramak

Kaybettiği bir şeyini mescitte aramak doğru değildir. Ebû Hüreyre (r.a.)'den gelen bir rivâyete göre: Resûlullah (s.a.v.); “*Her kim bir kimseyi mescidde kayıp ararken işitirse, Allah onu sana geri vermesin; desin! Çünkü mescitler bu gibi işler için bina edilmemişlerdir*”⁷² denilmektedir.

7.3. Dilencilik Yapmak

Mescitlerde dilencilik yapmak âlimlerin ekserisine göre doğru bir davranış değildir. Hele günümüzdeki kürsülerden, minberlerden yardım ilanları bıktırma boyutuna ulaşmıştır. Mescitler âdete “paralı ibadet” yerleri

⁶⁹ Buhari, “*Salât*”, 450; Müslim. “*Cihad*”, 1764; Ebu Davud, “*Cihad*”, 2679.

⁷⁰ Ahmed Davutoğlu, “*Sahih-i Müslim Tercüme Ve Şerhi*”, Çağrı Yayınları. II,55

⁷¹ Tirmizi, “*Salât*”, 322; Nesai, “*Mescit*”, 714; Ebu Davud, “*Salât*”, 1079; İbn Mace, “*Mescit*”, 749; Darimi, “*Salât*”, 118.

⁷² Müslim, “*Mescit*”, 568; Tirmizi, “*Büyu*”, 1321; Ebu Davud, “*Salât*”, 473; İbn Mace, “*Mescit*”, 767.

haline gelmiştir. Bu uygulamalardan vazgeçilip yeni düzenlemeler yapılmalıdır.

7.4. Yüksek Sesle Konuşmak ve Tartışmak

Mescitlerde yüksek sesle konuşmak, tartışmak ve kavga etmek doğru davranışlardan değildir. İbadet mahalli olan bu yerlerde alçak sesle konuşulmalı etrafımızdaki diğerlerini rahatsız etmemeliyiz. Nitekim bir hadis de şöyle anlatıyor: "*Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm) buyurdular ki: "Mescidlerinizi çocuklarınızdan, delilerinizden, alışverişlerinizden, davalarınızın ikamesinden, sesinizi yükseltmekten, hadlerinizin icrasından, kılıçlarınızı kınlarından sıyırmaktan uzak tutun. Mescitlerin kapılarının yakınlığında abdest yerleri yapın. Mescitlerinizi, cuma günü buhurlayarak güzel kokulu kılın."*⁷³

7.5. Cünüp ve Hayızlı Olarak Mescide Girmek

Cünüp olanın camiye girmesinin caiz olup olmadığı hususu ihtilaflıdır. Hz. Aişe'den gelen bir rivayette; "*Ashâb-i Kiramun evlerinin kapıları Mescide açılmış bir halde iken, Rasûlullah (s.a.) Mescide gelip; "Şu evlerin yönlerini kapılarını mescidden çeviriniz" buyurdu ve hucre-i saadetine girdi. Ashap, kendileri hakkında bir ruhsat inmesini umarak bir şey yapmadılar evlerin kapılarını çevirmediler. Bir müddet sonra Rasûlullah (s.a.v.) onların yanına tekrar çıktı ve "Şu evlerin kapılarını çeviriniz. Çünkü ben, mescidi hayız ve cünüp olanlara helâl görmüyorum" buyurdu.*⁷⁴

Müzeni, Dâvûd ve İbn Münzir'e göre, özürsüz veya özürsüz, abdest alarak ya da almadan, camide oturmak veya caminin içinden geçip gitmek caizdir. Bunlar, "*Müslüman pis olmaz*" hadisine dayanırlar. Ancak müslümanın necis olmaması, onun camide kalmasının caiz olmasını gerektirmez.

Süfyân es-Sevrî ve Malikilerin çoğunluğuna göre, cünübün, caminin içinde durması da, geçip gitmesi de caiz değildir. Ancak zaruret hâlinde abdest alarak içinden geçebilir. Bazı Malikilere göre, teyemmüm etmelidir.⁷⁵

Hanbelîlere göre; zaruret olsun olmasın, abdesti olmasa bile geçip gitmesi, abdest almak şartıyla da içinde kalması caizdir.⁷⁶

Şafîiler; mescide durmadan geçip gitme hususunda Hanbelîlerin görüşündedirler.

Cünübün, camide durması ise Şafîilere göre de haramdır.⁷⁷

Hanefîlere göre; cünübün, eğlenmeden, geçip gitmek içinde olsa

⁷³ İbrahim Canan, "*Kutub-i Sitte Tercüme ve Şerhi*", Akçağ Yayınları: XVII,8

⁷⁴ Ebu Davud, "*Taharet*", 232; İbn Mace, "*Taharet*", 126.

⁷⁵ Malik, "*Müdevvenetü'l-Kübra*", I,137.

⁷⁶ İbn Kudema Makdisi, "*el-Muğni*", I,166.

⁷⁷ Meydanî, "*Lübab*", I,16.

mescide girmesi haramdır. Ancak evinin kapısı mescide açılıp da değiştirme imkânı olmayışı gibi zaruret hallerinde haram olmaz. Eğer mescidde iken cünüp olur da beklemeden çıkabilirse, teyemmüm edip çıkar. Çıkamazsa, teyemmüm edip bekler. Cünüp olduğunu bilmeden camiye girer de camide iken cünüp olduğunu hatırlarsa, hemen dışarı çıkar, çıkamayacaksa teyemmüm edip bekler. Fakat namaz kılamaz, Kur'ân-ı Kerîm okuyamaz.

Hz. Ali, İbn Abbâs, Mücahit ve Sa'îd b. Cübeyr de Hanefîlerle aynı görüştedirler. Hayız ve nifas hâlindeki kadın için de Hanefîlerin görüşü aynıdır. Yani, bunlar da mescide giremezler. Mâlikîler de aynı görüştedir. Tabîî zaruret hâli bu hükmün dışındadır. Şafîî ve Hanbelîlere göre; Cünüp için olduğu gibi ayhali ve lohusa için de, mescidi kirletmeyeceklerinden emin iseler, içinden geçmeleri caizdir. İçeride durmaları, Şafîîlere göre caiz değil, Hanbelîlere göre kanın kesilmesi ve abdest almış olmaları şartıyla caizdir. Mescidin içinde ihtilâm olan bir kimsenin derhal dışarıya çıkması lâzımdır. Kapıların kapalı olması gibi bir sebepten dolayı içerde kalması ise zarurete binâen caizdir. Caminin iki kapısı varsa, kendisine yakın olandan çıkmalıdır.

Mescidde, abdestsiz olarak durmak ittifakla caizdir. Sebepsiz yere abdestsiz duruyorsa mekruh olduğunu söyleyenler de olmuştur.⁷⁸

7.6. Tuvaletini Yapmak

Mescidin içine tuvalet ihtiyacını gidermek doğru bir davranış değildir. Bedevinin birisinin Hz. Peygamber zamanında mescide gelip bevletmesiyle ilgili hadis şöyledir; Enes b. Malik rivayet etti. (Dedi ki) : *“Bir defa biz mescidde Resulü Allah (s.a.v.) birlikte bulunuyorduk. Ansızın bir bedevi çıka geldi ve mescidin içine bevletmeğe kalkıştı. Bunun üzerine Resulü Allah (s.a.v.)’in Ashabı:*

Heey!... Heey!... dediler. Resulü Allah (s.a.v.): “Onun bevlini kesmeyin: Bırakın onu!” buyurdular. Ashâb da bevlini bitirinceye kadar onu bıraktılar. Sonra Resulü Allah (s.a.v.) onu çağırarak kendisine şunları söyledi; “Şüphesiz ki, bu mescitler ne şu bu bevlden, ne de pislikten hiç bir şeye yaramazlar. Bunlar ancak Allah (Azze ve Celle)’yi anmak, namaz kılmak ve Kur’ân okumak için (bina edilmişler) dir.” Müteakiben peygamber (s.a.v.) cemaatten birine emir buyurdu o da bir kova su getirerek bevlin üzerine serpti.”⁷⁹

7.7. Cinsel İlişkide Bulunmak

Mescitlerde cinsel birleşme ve benzeri davranışlardan sakınmak gereklidir. Nitekim Allah (Azze ve Celle) şöyle buyuruyor: *“...Mescitlerde*

⁷⁸ Ahmed Davutoğlu, *“Sünen-i Ebu Davud Terceme ve Şerhi”*, Şamil Yaymevi; I, 412-414.

⁷⁹ Buhari, *“Abdest”*, 219; Müslim, *“Taharet”*, 28; Tirmizi, *“Taharet”*, 147, Nesai, *“Sular”*, 329; İbn Mace, *“Taharet”*, 528.

*ibadete çekilmiş olduğunuz zamanlarda kadınlarla birleşmeyin. Bunlar Allah'ın koyduğu sınırlardır. Sakın bu sınırlara yaklaşmayın. İşte böylece Allah ayetlerini insanlara açıklar. Umulur ki korunurlar.*⁸⁰

8. Mescit/Cami Adabı

Mescitlerde dinen caiz olan ve olmayan davranışları tespit ettikten sonra kısa maddeler halinde mescit/cami adablarından bahsetmek faydalı olur.

Mescit/cami adabı ile ilgili şunlar söylenebilir;

1. Tesettüre riayet ederek güzel, temiz elbise giyinmek.
2. İçeriye sağ ayak ile girmek.
3. Mescide gelirken yolda zikir, tesbihat ve dua yapmak.
4. Sakin, emin ve vakur adımlarla yürümek.
5. Mescide yürüyerek gelmek.
6. Kötü kokulu soğan ve sarımsak gibi şeylerden sakınmak.
7. Erken gelip en ön safa yetişmeye gayret etmek.
8. Mescide girdiği anda selam vermek.
9. Mescide girdiğinde oturmadan önce “Tahiyyatü'l-Mescid” namazı kılmak.
10. Mescitte bulunduğu sürece zikir, tesbihat ve tefekkür etme

SONUÇ

Mabet, içinde ibadet edilmek üzere tahsis edilmiş kutsal mekânlara verilen genel bir addır. Yukarıda da değinildiği üzere fonksiyonları itibariyle bazen câmi, bazen “mescit”, bazen “el-mescidü'l-câmi” gibi ad ve unvanlar ile isimlendirilmişlerdir. Bu isimlendirmelerin kullanımı farklı coğrafyalarda, farklı ülkelerde halk nezdindeki şöhretine göre değişiklik arz etse de mana itibariyle insanları cem eden, bir araya toplayan, içinde ibadet edilen “Allah'ın evleri” diye izafet-i teşrifîye ile tamlanan bu özelliği ile de Allah'a misafir olunan yerlerdir. Ülkemizde daha çok câmi kelimesi kullanılırken, İslâm coğrafyasında mescit kelimesi daha yaygın olarak kullanılmaktadır.

Mescid bir İslâm şiarı ve sembolüdür. Zaman zaman mutlu ve sevinçli günlerin bazen acı ve üzüntülü günlerin paylaşıldığı yerler, bazen de kültürel etkinliklerin ifa edildiği merkezlerdir. Millî ve dinî kimliğimizin gelişiminde çok önem arz eder. Zenginiyle fakiriyle, cemiyetin farklı ve renkli statülerinden köylü veya şehirlisiyle, büyüğüyle, küçüğüyle aynı safta omuz omuza her kesimi bünyesinde toplayıp cem edebilen yegâne mekânlardır. Mabet olmanın yanı sıra birer eğitim, öğretim okulları, diğer bir tabirle halk

⁸⁰ Bakara, 2/187.

üniversitesi vazifesi yapmaktadır. Bu yönüyle de geleceğimizin teminatı konumundadır.

KAYNAKÇA

Ahmed, Ebû Abdullah Ahmed b. Muhammed eş-Şeybani Ahmed b. Hanbel (ö.241/855), “*el-Müsned*”, Kahire: Müessesetü Kurtuba.

Beyhaki, Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyn b. Ali Beyhaki, (ö.458/1066), “*es-Sünenü'l-kübra*” , thk. Muhammed Abdü'l-Kadir Ata, Mekke: Mektebetü'd-Darü'l-Baz, 1994/1414.

Buharî, Ebu Abdullah Muhammed b. İsmail (ö.256/870), “*el-Camiü's-Sahih = Sahih-i Buhari.*”, thk. Dr. Mustafa Dîb el-Bugâ, Beyrut: Daru İbni Kesir, el-Yemame, 1987/1407.

Dârekutni, Ebû'l-Hasan Ali b. Ömer b. Ahmed (ö.385/995), “*Sünenü'd-Dârekutni.*”, thk. Abdullah Haşim Yemani Medeni, Beyrut: Dârü'l-Ma'rife, 1996/1386.

Dârimî, Ebû Muhammed Abdullah b. Abdurrahman b. Fazl (ö.255/868), “*Sünenü'd-Dârimî*”, thk. Fevvâz Ahmed ez-Zemerî, Hâlid es-Sebi' Âlemi. Beyrut: Dârü'l-Kitâbi'l-Arabî, 1987.

Ebu Davud, Süleyman b. el-Eş'âs b. İshak b. Beşîr b. Şeddâd b. Amr b. İmrân el-Ezdfî es-Sicistânî (ö.436/1044) “*Sünen-i Ebu Davud*”, thk.

Ebû Ömer Muhammed b. Yusuf b. Yakub Kindi, (ö.350/961), “*el-Vülat ve kitâbü'l-kudat*”, ed. Rhuvon Guest. -- Kahire : Müessesetu Kurtuba, [t.y.]

Muhammed Muhyiddin Abdülhamid. -- Beyrut: Dârü'l-Fikr.

Hâkim, Ebû Abdullah İbnü'l-Beyyi Muhammed Hâkim Nisaburi, (ö.405/1014), “*el-Müstedrek ale's-Sahihayn*”, dirase ve tahkik Mustafa Abdülkadir Ata. Beyrut: Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1990/1411.

Kafkas Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Sayı: 3, Kars 2015

- İbn Haldun, Ebû Zeyd Veliyyüddin Abdurrahman b. Muhammed,(ö. 808/1406) “*Mukaddimetü İbn Haldun*” ; tahkik Abdullah Muhammed ed-Derviş, Dımaşk: Dâru Ya’reb, 2004.
- İbn Hibban, Ebû Hâtim Muhammed b. Hibban b. Ahmed et-Temîmî (ö.354/965); “*Sahihu İbn Hibban*”, thk. Şuayb el-Arnaut, Hüseyin Esed. Beyrut: Müessesetü’r-Risâle, 1984/1404.
- İbn Huzeyme, Ebû Bekr Muhammed b. İshak b. Huzeyme es-Sülemi İbn Huzeyme, (ö.311/924); “*Sahihu İbn Huzeyme*”, thk. Muhammed Mustafa A'zami. Beyrut: el-Mektebü'l-İslâmî, 1970/1390.
- İbn Mace, Ebû Abdullah Muhammed b. Yezid er-Rebei el-Kazvini (ö.273/887), “*Sünenü İbn Mace*” , ta’lik ve tahkik Muhammed Fuad Abdülbaki. Beyrut: Dâru’l-Fiker.
- Malik, Ebû Abdullah el-Asbahi el-Himyari Malik b. Enes, (ö.179/795), “*el-Muvatta’*”, (Muhammed b. el-Hasan Rivayeti), ta’lik ve tahkik Takıyyüddin Nedvi. Dımeşk : Dârü'l-Kalem, 1991/1413.
- Müslim, Ebü'l-Hüseyin el-Kuşeyri en-Nisaburi Müslim b. el-Haccac, (ö.261/875), “*Sahih-i Müslim*”, thk. Muhammed Fuad Abdü'l-Baki, Beyrut: Dâru İhya'it-Türasi'l-Arabî, 1956.
- Nesai, Ebû Abdurrahman Ahmed b. Ali b. Şuayb Nesai,(ö. 303/915), “*Sünenü'l-kübra*”, thk. Abdülgaffar Süleyman Bündari, Ebû Abdullah Seyyid b. Kesrevi b. Hasan. Beyrut: Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1991/1411.
- Nevevi, Ebû Zekerıyyâ Muhyiddin Yahyâ b. Şeref b. Muri Nevevi, (ö.676/1277.), “*Sahihi Müslim bi-şerhi'n-Nevevi = el-Minhac fi şerhi Sahihi Müslim b. Haccac.*” [y.y.], 1349.

- Taberani, Ebü'l-Kâsım Süleyman b. Ahmed b. Eyyub el-Lahmi Taberani, (ö.360/971), “*el-Mu'cemü'l-kebir*” thk. Hamdi Abdülmecid Selefî. Musul: Mektebetü'l-Ulüm ve'l-Hikem.
- Taberani, Ebü'l-Kâsım Süleyman b. Ahmed b. Eyyub el-Lahmi Taberani, (ö.360/971), “*el-Mu'cemü'l-evsat*”, thk. Tark b. Avdu'llah b. Muhammed, Abdü'l-Muhsin b. İbrahim el-Hüseyni, Kahire: Darü'l-Haremeyn, 1415.
- Taberani, Ebü'l-Kâsım Süleyman b. Ahmed b. Eyyub el-Lahmi Taberani, (ö.360/971), “*el-Mu'cemü's-sagir*”, thk. Muhammed Şükür, Mahmûd Emrir, Beyrut, Umman: el- Mektebetü'l-İslami, Daru Ammar, 1985/1405.
- Tirmizi, Ebû İsa Muhammed b. İsa b. Sevre es-Sülemi Tirmizi, (ö.279/892); “*el-Câmiü's-sahih=Sünenü't-Tirmizi.*” thk. Ahmed Muhammed Şakir. Beyrut: Dâru İhya't-Türasi'l-Arabî.